

Zdeněk Martínek

Agresivita a kriminalita školní mládeže

- Druhy agresí
- Přístupy
k agresivnímu
chování
- Poruchy chování
- Šikana

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umístování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Poděkování

Děkuji své manželce a svým dětem za jejich trpělivost, klid a pomoc při psaní této knihy. Poděkování patří i kolegyním z Pedagogicko-psychologické poradny v Pelhřimově za jejich podporu, toleranci a odborné rady.

PhDr. Zdeněk Martínek

AGRESIVITA A KRIMINALITA ŠKOLNÍ MLÁDEŽE

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 220 386 401, fax: +420 220 386 400
www.grada.cz
jako svou 3801. publikaci

Odpovědná redaktorka Zuzana Koutná
Sazba a zlom Milan Vokál
Návrh a realizace obálky Antonín Plicka
Počet stran 152
Vydání 1., 2009

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.
Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2009
Cover Photo © fotobanka Allphoto

ISBN 978-80-247-2310-5 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-6879-3 (elektronická verze ve formátu)
© Grada Publishing, a.s. 2011

OBSAH

Úvod	7
1. Agresivita a agrese – rozdíl	9
1.1 Příčiny zvýšené agresivity u jedince	10
1.2 Agresivita sloužící k dosažení vytyčeného cíle.	12
1.3 Agresivita zapříčiněná organickým poškozením mozku	15
1.4 Agresivita spojená s tzv. „výchovnou slepotou“ rodiče	16
1.5 Agresivita u dětí s neuspokojenou bazální jistotou.	17
2. Směry agrese	21
2.1 Agrese vybitá na neživém předmětu	21
2.2 Agrese vybitá na zvířeti.	23
2.3 Autoagrese	24
3. Dělení agresí.	29
3.1 Přímá a nepřímá agrese × verbální a fyzická agrese × aktivita a pasivita	29
3.2 Agrese emocionální × frustrační × instrumentální	31
3.2.1 Emocionální agrese	31
3.2.2 Frustrační agrese	33
3.2.3 Agrese instrumentální	35
3.3 Moyerova klasifikace agresí	38
3.3.1 Predátorská agrese	39
3.3.2 Agrese mezi samci (nebo samicemi)	42
3.3.3 Agrese vyvolaná strachem	52
3.3.4 Agrese dráždivá	55
3.3.5 Rodičovská agrese	56
3.3.6 Sexuální agrese	63
3.3.7 Agrese jako obrana teritoria	63
3.3.8 Závěr	66
4. Příčiny zvýšeného výskytu agrese u dětí a mládeže	67
4.1 Potvrzování funkčnosti agrese	67

4.2	Nečitelnost ve výchově	67
4.3	Výrazný nesoulad v hranicích školy a rodiny	69
4.4	Agrese a vliv party (subkultury)	72
4.5	Předčasná „selekce“ dětí školního věku	74
4.6	Mediální násilí	78
5.	Zvládání a řešení agrese	81
6.	Poruchy chování související s agresivním chováním a kriminalitou dětí a mládeže	85
6.1	ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder) – hyperaktivita s poruchou pozornosti	85
6.1.1	Základní příznaky ADHD	86
6.2	Opoziční porucha chování	91
6.3	Lhaní	93
6.4	Krádeže	96
6.5	Záškoláctví	97
6.5.1	Možnosti opatření ke snížení výskytu záškoláctví	101
6.6	Útěky a toulky	102
6.7	Porucha chování s protispoločenskými rysy	106
7.	Šikana jako varianta agresivního chování	109
7.1	Charakteristika šikanujícího chování	109
7.2	Směry šikany	113
7.3	Vývojová stadia šikany	117
7.3.1	Ostrakismus	117
7.3.2	Fyzická agrese a psychická manipulace	119
7.3.3	Vytvoření jádra	121
7.3.4	Vytváření norem	124
7.3.5	Totalita	128
7.4	Varovné signály šikany	129
7.5	Varovná místa šikany	133
7.6	Typologie agresorů a obětí	136
7.6.1	Typologie agresorů	136
7.6.2	Typologie obětí	139
7.7	První pomoc při výskytu šikanujícího chování ve škole	142
7.8	Šikana z právního hlediska	142
	Přílohy	145
	Literatura	151

ÚVOD

Nemyslím, že dnešní děti přicházejí na svět horší, než jsme byli my. Ale právě svět, který je v současné době obklopuje, nevhodná výchova (doma a mnohdy i ve škole), nedostatek podpory a porozumění, uspěchanost doby a přemíra techniky z nich dělá jedince, kteří nejsou schopni se poprat s dennodenní realitou. Často je „patologické“ chování ve formě agrese, šikany, krádeží, lhaní, záškoláctví pouze formou obrany a projevem neschopnosti řešit náročné životní situace.

Svou praxi v pedagogicko-psychologické poradně jsem začínal s dětmi trpícími některou ze specifických vývojových poruch učení. Byla to práce velice zajímavá, péče o tyto děti probíhala často velmi náhodně a živelně. Postupem času se učitelé začali s problematikou specifických vývojových poruch učení poměrně úspěšně „potýkat“ a mnozí z nich si dnes bez potíží dokáží s takovým dítětem poradit.

Zároveň však začalo stoupat procento dětí, které mají problémy se svým chováním, v klasických třídách a vyučovacích hodinách jsou nevladatelné, narušují chod celé třídy, do jisté míry znamenají i ohrožení ostatních spolužáků. Učitelé jsou při jejich vedení bezbranní a bezradní a mnohdy se i jejich rodiče dostávají do pozice bezmocných a nešťastných lidí.

Ve své knize se tudíž snažím odpovědět na otázky, které slyší většina odborníků zabývajících se patologickým chováním dětí a mládeže: „Co se s dnešními dětmi děje, že jsou takové.“ „Jak je možné, že to, co v chování dětí bylo před dvaceti lety nepředstavitelné, se dnes stává jakousi normou.“ „Co může dospělá osoba (ať již rodič, či učitel nebo vychovatel) udělat pro zlepšení celé situace.“ „Jak pracovat s problémovým dítětem“ apod.

Čtenář se záhy dozví, že mnoho rodičů dělá zásadní chyby ve své výchově, ale i učitelé se ve své snaze co nejlépe dítě naučit a „vychovat“ dopustí kroků, které jsou málo efektivní nebo dokonce kontraproduktivní.

Knihla není vysoce odborným pojednáním na téma sociálně patologické jevy, je spíše určena široké pedagogické veřejnosti, studentům učitelských směrů, kteří by již z vysokých škol měli být připraveni na práci s problémo-

vými dětmi a problémovou mládeží, a v neposlední řadě je směřována i k rodičům, kteří jsou základním kamenem ve výchově dětí.

Přeji všem, aby nám práce s dětmi přinášela radost, úspěchy a potřebné uspokojení. Pamatujme na to, že máme v rukou to nejcennější, co národ má, a to jsou právě děti.

Zdeněk Martínek

1. AGRESIVITA A AGRESE – ROZDÍL

Výše uvedené pojmy jsou v našem jazyce velice často zaměňovány, v odborném jazyce však každý z nich znamená něco jiného.

Agresivita (z lat. Aggressivus) – útočnost, postoj nebo vnitřní pohotovost k agresi. V širším slova smyslu se takto označuje schopnost organismu mobilizovat síly k zápasu o dosažení nějakého cíle a schopnost vzdorovat těžkostem.

Je to do jisté míry charakteristický znak osobnosti jedince. V nejširším slova smyslu ji lze definovat jako dispozici k agresivnímu chování. Každý jedinec je vybaven určitou její mírou, jinak by neměl ve společnosti šanci na přežití. Člověk nadaný vysokou mírou agresivity je náchylný v různých situacích jednat agresivně, se svojí agresivitou těžce bojuje, protože ovládá jeho život a působí vážné komplikace v mezilidské komunikaci. Impulzivně reaguje i na podněty, které by jiný člověk přešel bez povšimnutí, popř. by se nad nimi zasmál. Lidé s vysokou mírou impulzivity mají rovněž větší sklony k urážlivosti, vztahovačnosti, komunikace s nimi bývá často obtížná. Mnohdy trpí i tím, že okolí se od nich odtahuje, považuje je za nebezpečné, neschopné domluvy apod.

Naopak člověk s nízkou mírou agresivity je většinou schopen ve vypjatých situacích kompromisu, dohody a smíru, okolí jej považuje za diplomatického, komunikativního, společenského.

Vnější okolnosti nás často nutí k tomu, abychom agresivitu použili ve svém chování, ať už v osobním, nebo i profesním životě. Pokud je tato agresivita přijatelná, může sloužit k posílení autority, sebevědomí, může mít ve své podstatě pozitivní vliv.

Agrese (z lat. Aggressio) – výpad, útok – jednání, jímž se projevuje násilí vůči některému objektu, nebo nepřátelství a útočnost s výrazným záměrem ublížit.

Na otázku, co je to vlastně agrese, by se dalo poměrně jednoznačně odpovédět – je to projev agresivity v chování jedince. Jedná se o nejjednodušší definici, která je ovšem velice obecná. Agrese celkově zahrnuje široké

spektrum projevů. Může být považována za násilné narušení práv jiného člověka, ale také za asertivní chování.

Asertivita – člověk dokáže trvat na svých názorech a prosazovat svoje práva v rámci existujících zákonů. Toto chování směřuje k tomu, aby ostatní připustili, že jedinec má právo se rozhodnout, jak bude myslet a jednat.

Jiná definice agrese ji považuje za jednání, které je provedeno se záměrem ublížit nějaké osobě nebo ji přimět k tomu, aby vyhověla. Kromě fyzické agrese může jít o psychická či emoční zranění, jako je zastrašování, zostouzení, vyhrožování apod. (viz Čermák, 1999).

V určitých případech můžeme hovořit i o pozitivní funkci agrese, např. v situaci, kdy ji jedinec použije v zájmu zachování své fyzické či psychické integrity (viz dále instrumentální nutná agrese).

Někteří lidé vnímají agresi jako chování, které není v souladu se schvalovanými sociálními pravidly dané společnosti (pozor, velkou roli v tomto smyslu mohou hrát sociokulturní tradice té které společnosti – co je v jedné zemi považováno za normu, může být v jiné zemi považováno za silně agresivní akt). Agrese může být definována i jako vyhledávání záliby v ubližování jiným lidem; stává se pro jedince potěšením, uvolněním, legací – pak mluvíme o zlobné (maligní) agresi, popř. instrumentální žádoucí agresi – viz Erich Fromm *Anatomie lidské destruktivity*.

Rozbor instrumentální žádoucí agrese bude uveden na dalších stránkách.

1.1 PŘÍČINY ZVÝŠENÉ AGRESIVITY U JEDINCE

Co je tedy pravděpodobnou příčinou zvýšené agresivity u jedince? Výraznou roli hrají genetické faktory, některé prameny uvádí, že až ze 60 % je její míra dědičná. Tvrdím, že těžko můžeme chtít, aby se potomek silně agresivního otce choval jako anděl.

Někteří autoři (např. Renfrew, 1997; Čermák, 1999) uvádějí, že vliv genetických faktorů na agresivitu lze předpokládat za těchto podmínek:

- Jedinec z normální rodiny se chová extrémně agresivně. Pokud se zbytek rodiny chová normálně, pak to znamená, že rodinné prostředí je nepatologické. Z tohoto důvodu je možné, že agresivita jedince představuje geneticky podloženou biologickou abnormitu.

- Velký počet členů rodiny je agresivních. Ačkoliv v tomto případě nelze eliminovat společný faktor prostředí, lze předpokládat přítomnost společného genetického faktoru.

Ve společnosti mnohdy panuje názor, že „viníkem“ agresivity je muž – otec. Praxe však ukazuje, že daleko větší problémy s agresivitou mají děti, které jsou např. vychovávány tzv. **skrytě agresivní matkou** – zde je již faktor prostředí naprosto nepopiratelný.

Co v sobě tento pojem skrývá? Model chování této matky je velice dobře znám nejen psychologům, etopedům, ale především pedagogům, kteří denně přichází do kontaktu s rodiči. Tato matka před cizí osobou (a především učitelem) kategoricky odmítá jakékoliv potrestání dítěte za jeho prohřešek, často se do očí učitelů staví do pozice silné ochránkyně svého dítěte: „Paní učitelko, já bych na svoje dítě nikdy nesáhla, nemám to srdce ho potrestat.“ Její výpověď je mnohdy velice přesvědčivá. Pravdou je, že tato matka by skutečně na své dítě sama nikdy nesáhla, mnohdy jej naprosto nesmyslně obhajuje. Ví však, že otec dítěte je „prud“as“ a nejde pro ránu daleko. Když dítě zlobí, používá tato matka instrukci: „Jen počkej, až táta přijde, on si to s tebou vyřídí.“ Po příchodu otce začne všechny prohřešky dítěte hlásit, mnohdy ještě situaci patřičně přibarví a nakonec se s pocitem zadostiučinění dívá, jak ho otec trestá.

Mnohým čtenářům se tento scénář bude zdát nemožný, z vlastní praxe však mohu potvrdit, že se v různých podobách vyskytuje v mnoha rodinách. Pokud k výše uvedené situaci dojde, dostává důvěra dítěte v matku pěkně „na frak“. Matka v podstatě přenáší zodpovědnost za trestání na otce a tím se zbavuje své vlastní zodpovědnosti – „já jsem ta hodná, táta je zlý“. Dítě ji však začne považovat za zrádkyni, za člověka, kterému nemůže plně důvěřovat.

Dále matka v sobě samé popře násilně pud, který je pro každou „samici“ v přírodě přirozený a normální (člověk je přece součástí přírody), a to je pud chránit své mládě před nebezpečím, které pro něho znamená svět, do něhož přišlo. Dítě zažívající pravidelně tyto situace začíná vnímat svět jako nebezpečný, není zde nikdo, kdo by ho ochránil, ke komu by se mohlo schovat. Děti vychovávané skrytě agresivní matkou nakonec začnou považovat okolní svět za místo, kde z každého kouta číhá nějaké nebezpečí, kde není nikdo, za koho se mohou v případě ohrožení skrýt, kde není nikoho, kdo by je bránil, a ony musí být připraveny tomuto nebezpečí čelit.

Ve školním prostředí jsou výše uvedené děti poměrně dobře rozeznatelné – jsou popudlivé, vznětlivé, každý sebemenší podnět, který zavání po-

tenciálním nebezpečím, provází výbuch vzteku či agrese, popř. agresivní obrany (dalo by se lidově říci, že „startují na první našlápnutí“). Takové dítě má často velice těžkou pozici. Pro třídu je častým zdrojem obveselení a zábavy – stačí ho vyprovokovat a všichni se jeho reakcím upřímně smejí, mnohdy nudné přestávky a hodiny volna jsou tak patřičně zpestřeny. Pokud do situace, kdy vyprovokovaný jedinec zuří, přijde vyučující, je výše uvedené dítě označeno za toho, kdo provokuje, zlobí, mlátí apod. Kdo je ve finále potrestán, je v tomto případě zcela jasné. Navíc všichni spolužáci na něho velice rádi svalí vinu. Vyprovokované dítě vnímá případný trest za své chování jako nespravedlivý, přirozeně se mu brání, je rozzlobené na celý svět a tím se bludný kruh uzavírá.

Dítě se z pozice vyprovokovaného agresora dostává do pozice bezmocné, bezbranné oběti. Tím se však jeho dráždivost a impulzivita zvyšují. Každodenní pobyt ve třídě se pro něho stává nepříjemným bojem v prostředí, které je vůči němu nepřátelské, nepřijímající, potažmo nebezpečné. Naprosto logicky klesá jeho výkonnost ve vyučovacích hodinách, je zaplaveno myšlenkami na pomstu, případně přemýšlí o tom, kam uteče, aby nebylo terčem provokací svých spolužáků – děvčata nevyjímaje. Nejhorším pocitem, který ho však pronásleduje, je ten, že i učitel je proti němu zaměřený, stojí na straně ostatních spolužáků, nevěří mu, když se oprávněně provokacím a případnému potrestání brání. Řešení celé situace je často jak ze strany vznětlivého žáka, tak i učitele velice svízelné, v části o **instrumentální nutné agresi** rozebereme, jak takové dítě skutečně rozpoznat a jak s ním pracovat.

1.2 AGRESIVITA SLOUŽÍCÍ K DOSAŽENÍ VYTYČENÉHO CÍLE

Zdá se, že zvýšenou agresivitu lze očekávat i od dítěte, kterému je od raného věku rodiči či prarodiči dáváno najevo, že jeho **agresivita slouží k dosažení vytyčeného cíle**.

Každé dítě ve věku zhruba tří let se začíná chovat přirozeně agresivně. Tento jev souvisí s procesem rozvoje tzv. „prvního já“, dochází k sebeuvědomování jedince a tendenci jednat samostatně. Projevuje se touha prosadit se, dát o sobě vědět. Každý rodič si určitě pamatuje situace, kdy jeho tříletá ratolest si vztekem, dupáním, kopáním, mlácením pěstičkami apod. vynu-

covala pozornost a chtěla jednat samostatně: „Já to udělám.“ „Já tam nepůjdu“ apod.

Není bez zajímavosti, že toto stadium je provázeno i používáním prvních neslušných slov, která jsou „zakázána“. Čím více rodič na tato slova reaguje, čím více za ně dítě trestá, tím více se bude projevovat tendence je používat. Pokud dítě vysloví neslušné slovo poprvé, je možno se nad tím zasmát, pokud se tato slova budou opakovat, je potřeba požadovat, aby si je říkalo pro sebe, popř. aby si je šlo říci do jiné místnosti, kde nejsou ostatní děti nebo dospělí lidé.

Vraťme se však k přirozenému „agresivnímu“ chování tříletého dítěte. Jestliže rodič nebo vychovatel začne ustupovat svéhlavému jednání dítěte a jedná pod scénářem „raději ustoupím, aby byl klid, raději mu vyhovím, aby nedělal na veřejnosti ostudu“, dává vztekajícímu se jedinci v podstatě signál „dělej to, vždyť to přece funguje“. Sytí tak jeho chování, dává mu smysl. Příklady této fungující agresivity vidíme od raného věku u dětí, které si svým vztekem vymáhají různé výhody, dokáží jím i zastrašovat. V obchodech jsou dnes denně vidět situace, kdy rodič si své dítě kupuje různými dárky jenom proto, aby se nevztekalo, rodiče běžně své dítě postaví do pojízdného košíku, do kterého se dávají potraviny, v zašpiněných botách, protože to dítě chce a oni se snaží každému přání svého potomka vyhovět s naprostou mylnou představou, že tak vychovávají osobnost se zdravou schopností sebeprosazení.

Učitelky mateřských škol denně vidí situace, kdy bezradný rodič v šatně přemlouvá své dítě, aby se převlékalo, běhá za ním s bundou, čepicí a čím více přemlouvá a přesvědčuje, tím více dítě odmítá daný úkol splnit. Rodič se tak dostává do pozice bezmocného, pro dítě slabého jedince, s kterým lze snadno manipulovat. Uvědomme si, že scénáře chování, které dítě používá v budoucím životě, se ve většině případů vytvářejí již ve věku právě tří až čtyř let. Všem rodičům i učitelům radím, aby vztekajícímu se dítěti neustupovali, mohou dát sice najevo, že vidí, že se zlobí, že jeho vztek chápou, ale dítě musí dostat jasný signál, že jeho chování je kontraproduktivní a nic jím nezíská. Např.: „Chápu, že se nechceš oblékat, ale jinak nemůžeme ze školky odejít.“ Nezbytně nutná je v těchto případech důslednost, neústupnost a v neposlední řadě i čas, který je, bohužel, v současné uspěchané době nejdůležitějším fenoménem. Rodič, který neustále spěchá a v rámci úspory času za dítě vše udělá, popř. ustoupí, bude výše uvedené situace řešit donekonečna.

Již jsem zmínil, že styly a způsoby chování se dítě učí především v raném věku a nese si je do svého budoucího života. Pokud naučíme dítě v tomto

klíčovém věku s námi manipulovat, můžeme očekávat výrazné problémy s chováním ve věku dospívajícím, především v období puberty. Výše uvedené děti dokáží na druhém stupni škol velice dobře manipulovat se svými vrstevníky, popř. s celým pedagogickým sborem. Uveďme si na tomto místě konkrétní, vymyšlenou situaci, kdy si pedagogický sbor na manipulace těchto dětí sám „nabíhá“ a dostává se často do naprosto neřešitelných, těžko zvládnutelných situací.

Příklad

Každá škola má pravidla v chování stanovena školním řádem, kde by tato pravidla měla být jasně a zřetelně definována, a měli by s nimi být seznámeni jak žáci, tak jejich rodiče a v neposlední řadě i učitelé – ti by se měli především na stanovení těchto pravidel aktivně podílet. Pedagogický sbor se může (netvrdím že musí) rozdělit na dvě části – záměrně neříkám poloviny.

Jedna část bude nekompromisně trvat na tom, že co je v řádu napsané, to platí, a v jasně určených pravidlech nepovolí. Druhá část (ve většině případů ta menší) v určitém okamžiku dojde do situace, kdy na ní žáci začnou vymáhat něco, co není v řádu povoleno. Tato část pedagogů, ať již z důvodů vyčerpání (což není ve školním prostředí výjimkou – kdo nepoznal, co je to den po dni, týden po týdně, měsíc po měsíci umravňovat a ukázněvat množství dětí, nemůže pochopit a zodpovědně mluvit o učitelském povolání), popř. proto, že se nechtějí příliš rozčilovat nebo hádat, nebo že chtějí být s dětmi přílišími kamarády (problém především začínajících pedagogů), v těchto pravidlech povolí: „Děti, víte, že to školní řád zakazuje, ale výjimečně tedy ano.“

Pro děti, o kterých jsme výše mluvili, a nejen pro ně, neboť dítě je tvor velice učenlivý, se tyto situace nestanou výjimečnými, naopak, začnou je považovat za samozřejmé. Za nějaký čas dojde k situaci, kdy podobnou věc „zkusí“ na „hraničícího“ učitele. Ten bude pevně stát na pravidlech s tím, že to, co po něm požadují, je proti školnímu řádu. Děti, o nichž mluvíme, okamžitě zareagují slovy: „A jak to, že u pana učitele ... můžeme a u vás ne?“ V mnohých případech použijí „verbální aktivní přímou agresi“ (více v kapitole 3), což znamená dohadování se s učitelem, používání skrytých nadávek, v horším případě vyhrožování. Tzv. hraničící učitel v této situaci nachází těžko jakýkoliv smysluplný argument, pokud nechce daného kolegu „shodit“.

Ve sborovně a na poradách se tyto situace dalekosáhle řeší, kolegové se nemožou sjednotit, zbytečně se dohadují a dostávají se do konfliktů, které však

oslabují soudržnost celého sboru. Z celé situace teží především děti, ony získávají pocit snadné manipulovatelnosti s celým pedagogickým sborem.

Možná, že výše popsaná situace bude působit jako vymyšlený a nepravděpodobný konstrukt, opak je však pravdou. Ve velkém množství případů jsou ve školách manipulativní tendence žáků s učiteli na denním pořádku. Žáci tak dovedou velice účinně „rozklížit“ celý pedagogický sbor a vládci ve škole se stávají oni. Mají pak pocit, že si vše mohou dovolit, často se dovolávají demokracie. Kladu si však otázku, zda nejde spíše o anarchii.

Řešení situace je přitom poměrně snadné. Samozřejmě, že každý učitel je individualita, každý používá jiných forem motivace, chválení a trestání. Nemůžeme být všichni naprosto uniformní. Pokud jsou však oficiálně stanovena určitá pravidla, je nutné, abychom je dodržovali naprosto všichni, dospělými počínaje, dětmi konče. Jejich překročení musí být prováděno přirozeným následkem.

Prozatím jsme hovořili o příčinách agresivity a potažmo i agrese, které lze v ideálním případě terapeuticky ošetřit a nějakým způsobem zpracovat – velkou roli zde hraje především rodič, bez jeho aktivní spolupráce jsou učitel a terapeut téměř bezmocní. Pokud se rodič s dítětem ve správnou dobu dostanou do terapeutického vedení, může být problém poměrně rychle rozkryt a patřičně řešen.

Existují však případy, kdy sebelepší a sebeodbornější pomoc není nic platná, nic nefunguje, dítě je vůči jakémukoliv zásahu ze strany terapeuta imunní.

1.3 AGRESIVITA ZAPŘÍČINĚNÁ ORGANICKÝM POŠKOZENÍM MOZKU

Dvě hlavní oblasti související s agresivitou a agresí jsou:

- limbický systém,
- kůra mozková – cerebrální kortex.

Limbický systém obsahuje množství propojených struktur, které mají vztah k agresivnímu chování. Jedná se o amygdalu a hipocampus. Ovlivňuje kontrolu emocí; hipocampus inhibuje (snižuje) agresi, naopak amygdala –

její jádra – jsou zdrojem impulzů ji posilujících. Amygdala se nachází přímo uprostřed hypotalamu v dolní části mozku. Jednoznačný vztah k agresi však nelze prokázat.

Korové oblasti jsou spojeny se sociálním učením. Frontální (čelní) neokortex je spojen s recepcí a interpretací vnějších informací. Jeho poškození vede k nadměrné vnímavosti vůči podnětům z okolí. Jedinci pak reagují agresí v případech, kdy je narušena anticipace následků. Reagují často impulzivní agresí, jsou vzrušiví, náladoví, jejich nálady se velice rychle střídají, a to mnohdy i během jedné hodiny, objevuje se u nich zvýšená dráždivost – citlivost vůči provokacím zvenčí. Takovéto děti často bývají neklidné, vztahovačné, velice rychle nabuditelné k agresi. Všeobecně lze předpokládat, že děti s organickým poškozením mozku mají velké potíže s její kontrolou, častěji se účastní patologického chování a mohou se zapojovat v dospívajícím věku do násilných trestných činů.

K poškození frontálních laloků může dojít v kterémkoliv období vývoje jedince. V prenatálním období může mít výrazný vliv léková terapie matky, popř. úraz matky, v období perinatálním (kolem porodu) protražovaný, překotný nebo klešťový porod, v období postnatálním asfyxie, jakékoliv onemocnění mozku – především zánětlivé, horečnatá onemocnění provázená febrilními křečemi; zvýšená agresivita bývá pozorována i u některých pacientů s nádorovým onemocněním mozku. Výraznou roli může sehrát i úraz hlavy, kdy dojde k poškození právě frontální oblasti.

Ve všech případech uvedených v této kapitole je namísto psychiatrická péče, včetně vhodné medikace.

1.4 AGRESIVITA SPOJENÁ S TZV. „VÝCHOVNOU SLEPOTOU“ RODIČE

Jedná se o situace, kdy rodiče odmítají jakoukoliv spolupráci, nevidí v chování svého dítěte naprosto žádný problém a nic řešit nechtějí. Svádějí vinu za chování svého potomka na školu, spolužáky, většinou tvrdí, že doma se dítě chová zcela normálně, potíže s ním mají pouze ve škole, která je od toho, aby si nezvladatelné chování jejich dítěte vyřešila; rodiče se za ně zbavují zodpovědnosti. Nejsou schopni přijmout jakoukoliv výtku vůči jejich výchově, mají pocit, že vše dělají správně a pro blaho svého potomka.

Naprostou katastrofou jsou situace, kdy rodič dokonce své dítě k agresivitě nabádá – dítě je vedeno v představě, že současný svět je jenom o konkurenci, a pokud jedinec nemá „ostré lokty“, nemůže v této silné konkurenci obstát.

V těchto případech jsou učitel, psycholog i psychiatr naprosto bezmocní, bez úzké spolupráce rodičů na problému nelze nic řešit a vyřešit. Právě potíže u výše zmíněných dětí nastávají v okamžiku, kdy se terčem jejich agresivity stávají sami rodiče, kteří je nedokáží zvládnout ani v domácím prostředí (často se situace vyostří v období puberty). Až když se oni sami cítí ohroženi, přicházejí pro odbornou radu, v mnohých případech se však agresivní chování dospívajícího jedince již nedá terapeuticky zastavit, mnohdy zbývá pouze jedno řešení, a to určitá forma represe.

1.5 AGRESIVITA U DĚTÍ S NEUSPOKOJENOU BAZÁLNÍ JISTOTOU

Od narození je pro optimální vývoj zdravé psychické osobnosti dítěte nejdůležitější pevná vazba mezi ním a matkou. Je v podstatě sociálním, psychologickým i biologickým základem lidství. Vazba s biologickou matkou je nenahraditelná a je podstatou bazální (základní) jistoty u dítěte. Znamená pro něj bezpečí, ochranu před okolím, sycení podněty, péči o základní potřeby nutné pro přežití.

Dítě je od narození „vývojově“ přichystané na pohled matky z očí do očí, na hlazení, broukání, mazlení (všechny matky velice dobře znají, jak děti milují hry se svým tělem – poplácávání po zadečku, hra „Kovej, kovej kováříčku“ apod.).

Není však přichystané na vymoženosti dnešní moderní doby – např. hlasitou hudbu, nepříjemné zvuky z okolí, nevšímavost matky, přenesení péče z matky na jinou osobu (dnes velice moderní chůvy, paní na hlídání apod.). Výše uvedené chování dítě vnímá jako ohrožení, plodí v něm úzkost, a tím i útočnost a dráždivost.

Vztah matky k dítěti se evolučně vyvíjel dlouhou dobu a původně znamenal ochranu před dravci. Malé dítě neví, že tento druh nebezpečí se již v dnešní době nevyskytuje, má však zakódovanou reakci na ohrožení. Začne se dožadovat pozornosti, křičí, vzteká se, je neklidné, přestane si hrát, přestane zkoumat okolí, stává se hyperaktivním.

Význam bazální jistoty pro dítě potvrzuje i Bowlbyho teorie vazby (John Bowlby – anglický psychiatr, patřící mezi několik nejvýznamnějších osobností v tomto oboru ve dvacátém století).

J. Bowlby vychází z jednoduchého pozorování – pokud se malé dítě oddělí od matky, projevují se v jeho chování všechny známky stresu a dítě se snaží všemožným způsobem získat matku zpět. Bowlbyho teorie vazby odpovídá na otázku, proč se takto dítě chová, následujícím způsobem:

- Citová (bazální) vazba měla vždy základní význam pro přežití. Ve volné přírodě šlo především o ochranu před dravci.
- Citová vazba se vyvíjí celý život od „nezralé“ ke „zralé“ závislosti – tou rozumíme citovou autonomii, jež však uchovává citově významný vztah. V průběhu dospívání a dospělosti je tato vazba doplňována novými vazbami – k přátelům, partnerovi apod. Schopnost tvořit citové vazby – někdy v roli člověka pečujícího, jindy opečovávaného – považuje tato teorie za základ duševního zdraví.
- Charakteristickým znakem chování dětí (i ostatních mláďat) je potřeba zkoumat okolí, hrát si a účastnit se činnosti nejen vrstevníků, ale i dospělých. Pokud se dítě cítí bezpečně, zkoumá okolí. Jakmile začne vnímat pocit ohrožení, vrátí se do blízkosti matky. Jeho chování se může popsat jako zkoumání světa z bezpečné základny. Prostor, který dítě prozkoumává, a čas, který na to potřebuje, se s přibývajícím věkem rozšiřují – stále však ví, že se může k matce vrátit, že u ní je bezpečná základna. U zdravého vztahu mezi dítětem a matkou tento pocit trvá až do dospělosti.
- Další součástí vazby je pečování ve smyslu uspokojování základních potřeb. Bez péče o potomstvo by člověk nebyl schopný přežít.

Zajímavý a teorii vazby podporující je pokus M. Ainsworthové. Ta pracovala s dvanáctiměsíčními dětmi a jejich rodiči. V jejím pokusu byla matka s dítětem uvedena do místnosti plné hraček. Jakmile si dítě na prostředí přivyklo a začalo si hrát, matka na tři minuty místnost opustila. Tento pokus ukázal, že opuštěné děti se chovají třemi základními způsoby.

Pokud vazba dítěte k rodiči byla považována za **jistou (bezpečnou)**, začalo dítě po opuštění protestovat, po návratu matky protesty chvíli přetrvávaly, ale po několika minutách se uklidnilo a začalo si znovu hrát.

Děti žijící v **nejisté (ne bezpečné)** vazbě reagovaly dvěma odlišnými způsoby. Některé po opuštění příliš neprotestovaly, ale jakmile se matka vrátila, začaly kolem ní kroužit, nespustily z ní oči a nebyly schopny navázat na předchozí hru. Jiné protestovaly velice výrazně, návrat matky je nezklid-

nil, přilepily se na ni, schovaly svoji hlavu do jejího klína, křičely a odmítaly nabízené hračky.

Výzkumy prováděné na tomto poli ukazují, že matky, jejichž vazba k dítěti je bezpečná a jistá, jsou vůči jeho citovým potřebám více „vyladěné“ a vztah k němu má oboustranně hravé prvky.

Existují však rodiče s některými druhy nejisté vazby, jedná se např. o rodiče, kteří „dobře fungují“ – starají se o dítě, krmí jej, oblékají, pečlivě myjí – ale neodpovídají na výraznou potřebu doteků a pozornosti, dítě u nich málokdy pozná mateřskou náruč, neví, co je pomazlení, pochování. Někdy zasahují do hry dítěte v okamžicích, kdy si soustředěně hraje, hra jej baví, a naproti tomu neodpovídají na jeho žádost o pomoc ve chvíli, kdy ji potřebuje, kdy je mu nějakým způsobem „zle“.

Děti, které v raném věku zažily jistou a pevnou vazbu s matkou, jsou ve školním prostředí radostnější, otevřenější, dokáží adekvátně požádat o pomoc, když ji potřebují, dokáží se i lépe poprat s nepřízní osudu a s životními překážkami.

Naopak děti s nejistou vazbou jsou ve školním prostředí nejisté, často reagují agresivně bez vážnějšího důvodu, snaží se na sebe za každou cenu upozornit, mají velké problémy se soustředěností, hyperaktivitou, jejich hry jsou převážně pasivního charakteru.

Lze předpokládat, že porušení základní vazby mezi matkou a dítětem (bazální jistoty) je jednou ze základních příčin poruch chování v jakékoli formě – za nejčastější můžeme považovat opoziční vzdor, lhaní, inklinaci k návykovým látkám či jiným závislostem, únik do part a skupin se závadovým chováním, problémy s komunikací a soužitím s ostatními vrstevníky a spolužáky, neschopnost dodržovat pravidla v chování daná společností.

2. SMĚRY AGRESE

Co se týče školního prostředí, v pedagogické veřejnosti panuje často představa, že agrese je jev, kdy jedno dítě zaútočí vůči druhému, popř. dítě zaútočí na dospělého člověka. Tak to často je, ale není to vždy pravidlem.

2.1 AGRESE VYBITÁ NA NEŽIVÉM PŘEDMĚTU

Ve školním prostředí velice častý směr. Jedná se o situace, kdy se terčem útoku stává sešit, pravítko, popř. školní vybavení (rozbité a podrápané lavice, rozkopané skříňky). Neživý předmět se stává prostředkem uvolnění agresora, mnohdy se však jedinec prezentuje před ostatními spolužáky, ukazuje navenek svou fyzickou sílu. Ve většině případů se těmito „ničiteli“ stávají jedinci s nižším sebevědomím, ti, kteří se neumí před ostatními předvést jiným, pozitivním způsobem. Agrese vybitá na neživém předmětu může být i prostředkem zastrašování ostatních. Dá se jí však využít i jako terapeutického prostředku u emocionálních agresí (viz dále), musí ale jít o přesně diagnostikované případy.

S výše uvedeným směrem se setkáváme již od mateřských škol – ve smyslu úmyslného rozbití nebo poškození nějaké hračky. Často se celá situace vyřeší tím, že tatínek musí doma hračku spravit, popř. koupit novou. V tomto okamžiku se přenáší zodpovědnost za poškození na dospělé osobu – dítě vnímá většinou situaci tak, že když něco rozbije, otec to vyřeší. Samo se tak zbavuje zodpovědnosti za svůj prohřešek. Jako vhodné řešení se v této situaci jeví tzv. personifikace hračky, např.: „Panenku to bolelo, cos jí udělala, a ty si s ní nebudeš týden hrát.“ Pozor, doba zákazu musí být přesně určená. Instrukce: „Dokud nepřestaneš rozbíjet hračky, nebudeš si s nimi hrát,“ je nesmyslná, dítě začne trpět pocitem neukončení trestu, což u něho může vzbudit vnitřní drážďení, a tím i opětovnou agresi. Pokud musí rodič nahradit škodu, popř. hračku spravit, mělo by vše proběhnout bez pří-